

HISTORISCHE KRING HET LAND VAN HERLE

Tijdschrift en contactorgaan

voor beoefenaars en vrienden van de historie van oostelijk Zuidlimburg

Voor mijn oud-student; na vijftwintig Jaren^(*)

Drs L. van Hommerich behoort tot de oudste generaties onzer studenten aan de Universiteit te Leuven en tot de rij onzer getrouwste Vrienden. Reeds van meet af legde hij een daadwerkelijke belangstelling aan de dag voor de organisaties van standen en landen vóór de Franse Revolutie (insgelijks voor mij een geliefkoosd onderwerp) en voor de geschiedenis van de buitengewoon interessante landen van Overmaas (die hém persoonlijk zo nauw aan het hart liggen). In 1937 publiceerde hij reeds daarover, voor de eerste maal — wij hoeven het niet te verzwijgen — onder onze leiding. Sedertdien zijn wij beiden blijven werken en samenwerken, tot opheldering van een aantal problemen, die veel wijder dan het veld van de lokale- of provinciale geschiedenis zich uitstrekken en die voor de vergelijkende geschiedenis van de provinciale Staten en van de Staten-Generaal in de Nederlandse gewesten en zelfs daarbuiten van betekenis zijn. Na vijf en twintig jaar, zijn we blij, de jubilerende archivaris van Heerlen, te wensen, dat hij daarover *alles* zou mogen zeggen en schrijven, wat hij inderdaad nog te zeggen heeft, en wat hij zou wensen te publiceren. Uit de lange serie van de reeds bestaande studiën van de hand van drs van Hommerich — alle berustende op een steeds dieper gaande kennis van de (vooral onuitgegeven) bronnen — treedt het juridisch politiek beeld van Limburg en van de andere landen van Overmaas reeds overduidelijk naar voren.

Het Overmaasse territoriencomplex gelijk het tot 1795 bleef bestaan, was

^{*)} Tengevolge van uitstедigheid van de auteur bereikte de hier afgedrukte bijdrage de samenstellers van het voorafgaand speciaal „Land van Herle”-nummer eerst, nadat dit van de pers gekomen was.

Aan de schrijver van het persoonlijk woord van de zo gezaghebbende Belgische historicus, professor E. Lousse, de leermeester van de jubilaris van onlangs, zегgen de samenstellers van het feestnummer hierbij alsnog gaarne dank.

een vrucht van de strijdlustige politiek van de Brabantse hertogen tegen de bisschoppen van Keulen en Luik en tegen de coalitie Gulick-Gelder. Op critieke momenten, b.v. tegen het einde van de 14e eeuw, bleek de franse Kroon een onmisbare bondgenoot om Limburg en Overmaas voor Brabant te behouden. Het ontstond vanzelfsprekend later dan Brabant en het bereikte nooit hetzelfde peil van integratie als het moederland zelf: het bleef evenwel geen louter personele unie, doch groeide uit tot een federatieve statenbond, wier kernen de banken en hoofdbanken waren. In de politiek speelde de geestelijkheid, en zelfs de adel (die de Brabantse veroveraars een haast onuitputtelijke reserve van ridders voor hun leger schonk), een mindere rol dan de derde stand (van wie men dan toch ook niet kan getuigen dat hij een stand van burgers en van indrukwekkende stedelijke formaties was). De Statencolleges waren op de eerste plaats „lokale” vergaderingen van leden van één of meer standen.

Deze zienswijze heeft de jubilaris besproken op een vergadering te Verviers, van de Société Verviétoise d'archéologie et d'histoire, van 1960. Zo moet o.a. het instituut der „placita generalia” en dat van de plaatselijke schepenbanken, soms „in turba” verenigd, rechtstreeks in verband gebracht worden met de oorsprong van de medezeggingschap der plattelandsbevolking in Limburg en Overmaas in hun latere gewestelijke Statencolleges. Een duidelijk parallel hiervan treft men aan in de plaatselijke en regionale vergaderingen van de bewoners in het gebied van Aosta, waarover ons medelid, prof. M. A. Benedetto uit Turijn gesproken heeft op ons congres te Parijs in 1957. Wij zelf hebben deze opinie verdedigd op ons congres te Rome in 1955. Ook in Engeland schijnt men deze zienswijze te delen, waarover Warren O. Ault in zijn artikel: „Village assemblies in medieval England” heeft geschreven (verschenen in Album Helen Maud Cam- Etudes présentées à la commission internationale pour l'histoire des assemblées d'Etats. Leuven-Parijs 1960).

Behalve deze „lokale” vergaderingen kwamen de gedeputeerden slechts bij méér gewichtige of plechtige aangelegenheden uit alle banken, van één of meer landjes tesamen, bijeen in éénzelfde plaats; niet op alle vergaderingen waren de Limburgers aanwezig in de Staten-Generaal der Nederlanden.

Van deze Statensbond was Limburg het hoofd. Over deze en andere zaken van institutioneel karakter heeft onze jubilaris in de loop der jaren talrijke archiefbronnen te Brussel en elders geraadpleegd, gecopieerd en gefotografeerd, die op publikatie wachten. Nog onlangs, op de Groot-Brabantse historiedagen van april 1962 te 's-Hertogenbosch, heeft hij de publiekrechtelijke verhouding Brabant - Limburg - Overmaas, aan de hand van onuitgegeven bronnen, in een nieuw daglicht gesteld.

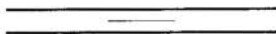
Zijn publikaties in de loop der jaren hebben bovendien aangetoond, dat de geschiedschrijving van het land van Heerlen en van de andere landjes aan de overzijde van de Maas, alleen maar wetenschappelijk verantwoord beoefend kan worden, wanneer we ze plaatsen in het federatieve kader, dat al die landjes, met Limburg aan het hoofd, *bestuurlijk* samenbond en niet louter op administratieve grondslag.

Ook als inrichter van het archief te Heerlen, dat als voorbeeld voor menig ander stadsarchief zou kunnen strekken en bovendien als conservator van het museum van romeinse oudheden, als lesgever in de moderne archievenleer, te 's-Gravenhage, en als animator van de mede door hem in het leven geroepen historische kring „Het Land van Herle”, ook als deelnemer aan zovele congressen en wetenschappelijke vergaderingen in Nederland en vóóral in het buitenland, ingericht door onze commissie voor de bestudering der gewestelijke Statencolleges op internationaal niveau, heeft drs van Hommerich zich opvallend en toch immer op een onberispelijk bescheiden en minzame manier, verdienstelijk gemaakt. In het vervolg zal niemand zich nog met de constitutionele-, en met méér dan de louter constitutionele geschiedenis van zijn streek kunnen bezig houden en hém ontwijken. Wij wensen, dat hij nog heel veel moge presteren, steeds van hetzelfde gehalte als voorheen, dat zijn invloed zich tot steeds bredere kringen zal kunnen uitbreiden, en dat zijn aktie immer méér zal gedijen.

Mr dr E. LOUSSE,

Professor aan de Universiteit te Leuven
en aan
de Hoge Krijgsschool te Brussel.

Voorzitter van de internationale commissie voor
de bestudering van de gewestelijke Statencolleges.

Rond het nieuwe Gemeentewapen van Heerlen

Het voorstel van Burgemeester en Wethouders van Heerlen tot wijziging van het gemeentewapen is de vervulling van een wens, die reeds voor bijna driekwart eeuw geuit werd door de grootmeester der Limburgse geschiedenis, de toenmalige rijksarchivaris Habets. Deze schreef hierover in jaargang 1888 van de Maasgouw (p. 26) en in de Publications . . . de Limbourg 1899, p. 184.

Hij noemt het wapen van Heerlen onaesthetisch, onhistorisch. Het onaesthetische is subjectief, maar het onhistorische is duidelijk voor ieder, die weet, dat een zwarte klimmende leeuw op een zilverveld het wapen van Gülick is, waarmee Heerlen in zo goed als geen staatkundige verhouding gestaan heeft.

Het voorstel van het gemeentebestuur van Heerlen is dan ook begrijpelijk en alleszins verantwoord. Als eisen, waaraan een gemeentewapen moet voldoen zijn te noemen: 1) het moet historisch verantwoord zijn; 2) het moet nauw verband houden met het verleden en/of het heden van de gemeente, en 3) een gemakkelijk te herkennen symbool voor de gemeente zijn.

Het thans voorgestelde wapen voldoet aan die eisen. In vier kwartieren worden de voornaamste perioden in Heerlens bestaan aangegeven: de romeinse tijd, de kerstening, de late middeleeuwen en het heden. Het is historisch verantwoord, sluit aan bij de ontwikkeling van Heerlen door de eeuwen heen en is in tegenstelling met het nietszeggende oude wapen, inhoudrijk en sprekend.

Waarover echter te praten valt, is de vraag door welke symbolen de onderscheiden tijdperken moeten voorgesteld worden.

Volgens het ontwerp wordt de romeinse tijd aangeduid door een adelaar. Dit is echter een veelvuldig voorkomend symbool, dat niet onmiddellijk de gedachte van een romeins imperium opwekt. Dit zou wel het veldteken der romeinse legioenen, het labarum met de inscriptie S P Q R doen.

Specifiek Heerlens zou zijn een afbeelding van de thermen, die immers enig zijn in Nederland en blootgelegd, het romeinse Heerlen op zichtbare wijze vertegenwoordigen.

Wat de kerstening betreft is het moeilijk een passend symbool te vinden, daar niet bekend is, hoe de kerstening hier heeft plaats gehad en er ook geen overblijfselen of overleveringen zijn, die aan dat belangrijk gebeuren herinneren. Alleen het resultaat er van leeft nog voort. Terecht zou dat door een kruis voorgesteld moeten worden. Een kruis alleen is echter blijkbaar te weinig zeggend en daarvoor heeft men in het ontwerp waarschijnlijk om artistieke redenen, het kruis op de Luikse peroen geplaatst. De kerstening is niet van Luik uitgegaan daar ten tijde daarvan Maas-tricht de bisschopszetel was. Wat het kerkelijke gezag betreft, behoorde

Heerlen tot het bisdom Luik tot 1559; daarna tot het bisdom Roermond. De periode der kerstening, die gepaard ging met kerkenbouw en parochievorming zou gesymboliseerd kunnen worden, door de afbeelding van de oude Romaanse kerk of nog beter door het beeld van hun patroon de H. Pancratius, wiens naam heel nauw met Heerlen verbonden is en als patroon der plaats beschouwd wordt.

Ook het derde kwartier, dat de staatkundige verhouding van Heerlen op het einde der middeleeuwen moet weergeven levert stof tot discussie. Het meest voor de hand liggend is, dat deze wordt aangeduid door de Valkenburgse leeuw, daar Heerlen gedurende vier eeuwen, van 1400—1800, deel uitgemaakt heeft van het Land van Valkenburg. Van hetzelfde oordeel was, zoals uit het aangehaalde celoot blijkt, ook de rijksarchivaris Habets. Als echter de Valkenburgse leeuw „trop usé” zou zijn, dan zou een keuze moeten gedaan worden tussen die van Limburg en Brabant. Nu zijn de betrekkingen tussen Heerlen en Limburg veelvuldiger en nauwer geweest dan die met Brabant. Van 1378—1662 behoorde de hoofdbank van Heerlen als deel van het Land van Valkenburg tot de vier landen van Overmaas, waarvan Limburg het voornaamste was. In het stadje Limburg woonde de gouverneur der genoemde Landen en derwaarts gingen de afgevaardigden dier landen ter vergadering.

Tot het gewest Brabant heeft Heerlen in geen bestuurlijk verband gestaan. Wel was de hertog van Brabant *souverein* van Heerlen, maar in zijn hoedanigheid van hertog van Limburg. Als zodanig ontving hij ook de inhuldiging der Landen van Overmaas en niet als hertog van Brabant. Ook moet Heerlen, vóór het aan de hertog van Brabant kwam aan de hertogen van Limburg behoord hebben, daar een oorkonde uit 1334 vermeldt, dat hertog Johan van Lotharingen, Brabant en Limburg aan Dietrich van Montjoie ter leen geeft „*dat vierdel van Herle, met den gerichte ende viefstien mannen, die werende (leenroerig) zijn van den hertoghrike van Limborgh*”. Ik meen daarom, dat de leeuw van Limburg meer recht op een plaats in het wapen heeft dan die van Brabant, te meer daar door de naam van onze provincie de betrekking met het eerste gewest voor iedereen duidelijk zijn (de naam is er aan ontleend), terwijl die tot het tweede op zijn minst zeer ingewikkeld zijn.

Zeer terecht behoort in het wapen van Heerlen het symbool van de mijnbouw, waaraan de gemeente haar opkomst en stedelijke groei te danken heeft. De gekruiste houwelen zijn de gangbare emblemen voor de mijnbouw. Ze zijn echter bij de koolwinning uit de tijd. Zou daarom de uiterlijke verschijning van een mijn, schachtorens en koeltoren, niet meer „zeitgemäs” zijn?

J. J. JONGEN

Boerenspiegel

De grote veranderingen, die in deze eeuw op elk gebied der samenleving hebben plaats gegrepen, hebben ook een ommekeer gebracht in het tot dan toe volgens vaste regels verloopende leven op onze dorpen, waar het boerenbedrijf de gang van zaken bepaalde. Deze was afgestemd op de wisseling van de natuur in de onderscheiden jaargetijden en de mogelijkheden en noodzakelijkheden, die deze boden. Het hele leven was doortrokken met een christelijke geest en nauw verbonden met het kerkelijk jaar, zodat het tijdstip van de in de loop van het jaar plaats hebbende werkzaamheden aangegeven werd met het in die periode vallende kerkelijk feest of feest van een heilige. Dat eenvoudige, met de gemeenschap vergroeide leven, waarmee iedereen vertrouwd was, behoort thans tot de historie.

Het is daarom goed te proberen enige trekken uit het dagelijks leven onzer voorgangers, zoals dit in de loop der eeuwen zich ontwikkeld had, vast te leggen. Gelukkig zijn er onder ons nog enigen, die de oude toestanden nog gekend en meegeleefd hebben. Tot dezen behoort de heer Vromen, die overigens de beste kenner is van het boerenleven in de Onderbanken, waar hij als landbouwleraar alle dorpen heeft afgereisd en nauw met het boerenleven in contact kwam.

De heer Vromen heeft zich bereid getoond in enige artikelen onder de naam van „Boerenspiegel” enkele facetten van dit leven te schetsen, zoals het nog in het begin van deze eeuw was.

De redactie.

BOERENSPIEGEL

I.

Onze oude boerenfamilies waren zeer vertrouwd met de loop van het kerkelijk jaar, vooral met de feesten der heiligen. Dat bespeuren wij in tal van gezegden over werkzaamheden bij zaaien, oogsten en ook bij hun soms zeer gewaagde spreuken over het weer. We zullen in deze Boerenspiegel herhaaldelijk de gelegenheid krijgen, concrete voorbeelden hiervan aan te halen.

Koopakten, pachtovereenkomsten e.d. dateerde men als regel met het noemen van het heiligenfeest, dat op die dag of in die week viel. Zo vindt men dateringen als : „dinsdag na zondag Laetare”, „daags na zondag Oculi”, waarbij dus de bekende aanduiding van een der vastenzondagen naar het eerste woord van de Mis-introïtus gebezigd wordt. We merken echter op, dat deze laatste aanduidingen meer gebruikt werden door notarissen, schepencolleges en andere officiële instanties uit die dagen. Wel levert dit alles ons het simpel bewijs, dat onze boeren-voorouders en evenzeer de autoriteiten van toen hun handel en wandel graag in kerkelijke sfeer hielden.

We kunnen onze Boerenspiegel het best beginnen bij het feest van Sint Andries op 30 november, welke datum valt op het eind van het kerkelijk jaar of op de eerste zondag van de Advent, dus bij het begin van het nieuwe.

Sint Andries is vanouds de voornaamste betalingsdag van de landpacht aan de heer. Op die dag trok de boer, welbewust nooit in zijn beste plunje, naar zijn heer toe. 't Was immers zo, dat hij, wanneer hij inderdaad in zijn bedrijf enige welstand genoot, dat maar liefst niet opvallend toonde. Hij vond het zelfs 't beste, niet vlak onder het oog van zijn heer te moeten „boeren”, zoals dat helaas op zo menige kasteelboerderij toch wel moest gebeuren. We hoorden dat eens zeer schilderachtig en wijsgerig uitdrukken door een oude „halfe”, die veel ervaring had. Hij zei in zijn sappig dialect: „'ne Boer kan veur zienen heer haeter ei paar sjoonslappe versjliete es eine patsjeklep”. Trouwens een andere bekende uitdrukking komt voor een deel op hetzelfde neer: „'ne Boer mot wied van den heer wone en kort bie 't water”. Deze uitdrukking is kennelijk geboren in het hoge zuiden, waar drinkwater voor het vee in de hooggelegen dorpen een probleem was.

't Is hier misschien de plaats, om iets in 't midden te brengen omtrent de inhoud van de oude pachtcontracten. Een deel van de verschuldigde pacht bestond uit een vaste som geld, die verband hield met de oppervlakte aan grasland en boomgaarden, die tot de hof behoorden. Een ander deel schreef leveringen voor in natura, waarbij als voornaamste een deel der gewonnen granen van het bedrijf. Er waren echter ook andere producten, die de heer zeer welkom waren en die in kleine hoeveelheden gevorderd werden.

Zo vermeldt het pachtcontract der goederen van Eyckholt van 13 sept. 1726 ten slotte nog het volgende : „met pasen een vet kalf; met pinksteren (hoogtij van het seizoen) een vette hamel, een koppel jonge sjoeten (kalkoenen), twee koppel eenden en een koppel jonge hanen.” Van de zeer oude hoeve Stammen onder Schinnen, groot 66 bunder, was 3 bunder zogenaamd „voordeelland”, d.w.z. dat deze 3 bunder vrij waren van graanpacht. Eigenaardig is, dat in meerdere contracten gevorderd werd, met nieuwjaar een kleine hoeveelheid specerijen te leveren, die de pachter natuurlijk moest kopen; we vinden daar meermalen „gember” bij genoemd. Dit zou samenhangen met de bereiding van een zeker gebak rond nieuwjaar. Peper en kandijnsuiker staan ook wel eens op dit verlanglijstje voor de feestdagen.

Het pachtcontract wordt meestal gecombineerd met de vordering van een of andere zogenaamde „koelvrachten”. Dat was dus een soort „herendienst”, namelijk het halen van een of meer karren kolen bij de „koel” van Kerkrade.

In de maand december werd vanouds in Beek op Sinte Luciedag, 13 december, markt gehouden. Zeer kenmerkend voor deze markt was oudtijds, dat er gereedschappen en voorwerpen te koop waren voor de boerderij en het boerenhuis. Vooral de „wan”, die eeuwenlang voor wanmolens werd uitgevonden, (gebruikt voor de schoning van zaai-zaden en granen), werd druk verkocht. In de Belgische Kempen vond

men de „wenmakers”, die wannen vlochten uit stijve geschilde wilgetwijgen. Deze „wenmakers” waren op de Sint Lucie-markt goed vertegenwoordigd. Meelzeven, kalverzeels, zware lijnen van henneptouw, ze waren verder allemaal op deze jaarmarkt te koop. Diezelfde kooplui trokken vlak vóór de oogsttijd als marskramers langs de Limburgse boerderijen.

Oudtijds was de advent, zeker op het platteland, een besloten tijd, waarin voor feestviering weinig of geen plaats was, tenzij dan dat het feest van de kerkpatroon er in viel, bijv. Sint Eligius, die de winterkermis bracht. Over die winterkermis elders in deze artikelenreeks uitvoeriger.

De verkering werd in de advent — tenminste formeel — tot tweede Kerstdag stilgelegd. We hoorden vele jaren geleden eens een ernstige boerenvrouw, die een stelletje huwbare dochters had, met een grote beslistheid zeggen : „Bie os kumt in den advent geine caessant euver den dörpel”.

Op 't eind der vorige eeuw was in vele dorpen in 't hoge zuiden van Limburg het gebruik in zwang, dat op de eerste zondag van de advent jongens met een brandende fakkel door de kale boomgaarden liepen, al roepend :

„Vonk, vonk, fakkel
zo mennige vonk, zo mennigen appel.”

Men speurt hier een vruchtbaarheidswens, die wel zijn oorsprong zal hebben in 't heidendom. Gebruiken kunnen ontzettend taai zijn. Trouwens, we moeten hier meteen denken aan het oude boerengezegde, dat „adventswindj” een teken was voor een overvloedige fruitoogst in het daaropvolgende jaar.

Het hier geschetste gebruik op de eerste adventszondag is wel een soort tegenhanger van het „hei hoh!” op tweede Kerstdag na de „vespers”, waarbij de kinderen deelachtig werden gemaakt aan de overvloed van de voorafgaande fruitoogst. Van boerderij tot boerderij wordt dan nu nog op enkele plaatsen in Zuid-Limburg het fruit bij manden vol uitgestort over de wriemelende jeugd, die in grote ouderwetse zakdoeken, die zakvormig geknoopt worden, de veroverde appels verzamelt.

De decembermaand was op de boerderij een echt stille maand, waarin enkel de rythmische vlegelslag gehoord werd, die er ook in november al dag in dag uit geweest was. Op de grote boerderijen was het de monter aandoende „vierslag” en waar men over minder werkvolk beschikte de „drieslag”, of het nog magerder geluid van twee of zelfs maar één vlegel. We halen hier een weinig op over de oude inventaris aan gereedschappen van de dorsvloer.

De „vlaegelsgaerd” zocht men in de bossen, waar de lijsterbesheester gevonden werd, die in 't dialect van de Onderbanken „haver-esj” wordt genoemd. Mits goed bereid, waren deze vlegelstelen buitengewoon taai en gingen vele jaren mee. De vlegel zelf bereidde men bij voorkeur van kerse-, pere- of appelhout en ook wel van olme- of essehout. De vlegelskap was van varkensleer en werd gekocht in die winkels, waar

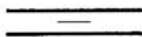
ook touw-werk van hennep te koop was. In de wintermaanden was vooral op grote boerderijen de zadelmaker wel eens dagenlang aan 't werk om het tuig van de paarden te herstellen.

Een ander gereedschap van de dorsvloer was o.a. de zogenaamde „schudgaffel” : een houten gereedschap, uit één stuk gegroeid, die met veel speurzin in het bos gezocht moest worden. Als ze gekapt was en van de schil ontdaan, moest ze tussen de sporten van een ladder worden gespannen, om ze de gewenste gebogen vorm te geven.

Een verder gereedschap : een hark met houten tanden om uit het pas gedorste graan kleine stukjes stro en stukken van aren uit te kammen vóór de verdere schoning in wan of wanmolen. Een veel grotere houten hark kon vastgezet worden in een der stijlen van de schuur Deze diende 't roggestro te zuiveren tot zogenaamd „schoofstro”. Van dit schoofstro maakte men tegen 't voorjaar strobanden; ook gebruikte men dit gezuiverd stro voor het repareren van strodaken.

Als we zo de inventaris van de oude dorsvloer bekijken, treft ons de primitieve inrichting van dat alles, die toch gepaard ging met doelmatigheid en bovendien een heel bijzondere aantrekkelijkheid en charme had.

W. VROMEN

Over schooltypen en onderwijssystemen in het verleden

De hoge vlucht, die het huidig onderwijs met zijn talrijke vertakkingen en specificaties van de uitgebreide leerstof heeft genomen, kan om meerdere redenen aanleiding geven tot een terugblik naar het onderwijs in vroegere eeuwen, de periode van „'n lei, 'n griffel en rhetoriek”. Waar en hoe deden onze voorouders hun ontwikkeling op op instellingen met een lager niveau dan de tegenwoordige? En hoe moeten we dan het feit van de lange rij van grote wetenschapsmensen verklaren, die onze universiteiten, juist in de middeleeuwen gesticht, ons hebben opgeleverd? Het zijn zo van de gangbare vragen, die gaarne opgeld doen, zeker, wanneer men de vergelijking wil houden binnen het schema van het technisch onderwijs.

Een vluchtige duik in de onderwijsopbouw uit vroegere tijden met zijn beperkt leermiddelensysteem, zeker vóór de tijd van de uitvinding der boekdrukkunst, noopt tot het aanleggen van andere waarderingsmaatstaven over de gebezigde methoden en bereikte resultaten.

We kunnen hierbij 2 *fundamentele gezichtpunten* naar voren brengen: *een opbouw uit het oogpunt van de bezitters en beheerders van scholen*, waarbij we het universitair onderwijs buiten beschouwing laten; voorts *nog een opbouw uit het oogpunt van de aard van het onderwijs*. Wie waren de instanties, die rechtens bevoegd of geroepen waren tot het stichten van een lagere school cq. middelbare school? In de meeste gevallen waren het de stedelijke kapittels en parochies; het stadsbestuur en op het platteland de landsheer of de wereldlijke dorpsbezitter uit hoofde van zijn patronaatsrecht. Hieruit ontstonden de kapittel- en parochiescholen, de stadsscholen en de dorpsscholen. Van al deze typen zijn in ons huidige Limburg voorbeelden aan te halen, een bewijs, dat ons gewest de normale ontwikkeling van het algemeen vormend onderwijs heeft gekend. Hierbij verdienen de scholen, die te Maastricht, Roermond, Venlo en Sittard bestonden, vanwege hun middelbaar onderwijsniveau, speciale vermelding. Reeds vroegtijdig kende Maastricht zijn 2 kapittel- en zijn 4 parochiescholen; Roermond had zijn kapittelschooltje van de H. Geest en de grote of latijnse school van de H. Cristophorus. In Venlo en Sittard was de lagere school met de latijnse verbonden.

Binnen deze stedelijke gemeenschappen ontstond van de zijde der stadsbesturen de neiging om de bestaande middelbare onderwijsinstellingen ofwel aan zich te trekken ofwel te onderdrukken en daarnaast een eigen stadsschool te stichten. Professor Post karakteriseert in zijn boekwerk over deze materie dit streven als de „*eerste schoolstrijd*”, vanzelfsprekend van een ander karakter dan hetgeen wij er heden ten dage mee bedoelen (*). In Sittard maakten kapittel en stad nog in de 16e eeuw aanspraak op de school. Een scheidsrechterlijke uitspraak van 25 maart 1577 leidde tot een compromis door te bepalen, dat stad en kapittel ge-

zamenlijk de rector zouden benoemen. Er was evenwel nog een derde gegadigde: de landsheer Willem, hertog van Gulick. Feitelijk benoemde deze 9 augustus 1580 de rector.

Een tweede punt, dat onze aandacht vraagt, is de *aard van het onderwijs*. *Welke vakken kregen onze voorouderlijke jeugd gedoceerd?* Hierbij onderscheiden we *de lagere of schrijfschool; de grote of latijnse school*, waaronder de Jezuïtenscholen de meest voortreffelijke blijken te zijn; en *de handels- of franse school*. De leerstof van de lage of onderscholen omvatte in de regel niet méér dan lezen, schrijven, rekenen, de aller-eerste beginselen van het latijn en onderricht in de kerkzang. Dit program was bestemd en ook geschikt voor kinderen, die de leeftijd van 8 of 9 jaar nog niet bereikt hadden. De Statuten van het bisdom Roermond, anno 1570 i.z. scholen voegde aan dit leerprogram nog toe het onderricht in de catechismus, die onder invloed van de Jezuïten algemeen in gebruik kwam. Typerend voor de tijdgeest is het afvoeren van het vak latijn van de rooster der lagere scholen te Roermond ingevolge een Reglement van 1592. Nieuw was het afhoren van de zondagse preek. Op de dorpen was dit schooltype doorgaans het enigst bestaande. In onze limburgse steden waren deze lagere scholen vast verbonden aan de grote of latijnse of middelbare school. Meestal was het onderwijs in handen van de koster, aangezien de bezoldiging van een beroepsonderwijzer voor de plattelandsbevolking te kostbaar werd.

De structuur van de middelbare school in onze limburgse steden vertoonde een geheel ander beeld. De drie vaste vakken, die hier grondig onderwezen werden, waren het latijn, de logica en de zang, een samenvoegsel van de klassieke vakindeling in het trivium en het quadrivium. Latijn en zang (gregoriaans) werden daarbij op alle klassen gegeven, logica alleen in de 5e en 4e klas. Ook het vak beleefdheid stond op het rooster. Men kreeg onderricht in de beginselen van de latijnse spraak-kunst, de naamvallen, tijden, regels en in de wijze van proza-schrijven, het maken van verzen en de declamatiekunst. Onder invloed van het Humanisme kwam er het grieks en de rhetorica bij, terwijl bij het latijn bijzondere aandacht werd besteed aan de klassieke schrijvers met terzijdestelling van het gebrekkig middeleeuwse latijn. De jeugd leerde Cicero en Virgilius, Plautus, de colloquia van Erasmus en de brieven van St. Paulus lezen. Het onderwijs in de logica beperkte zich tot de kennis van de vaste definities, de verdeling en de leges sophisticæ.

Normaliter bestond de latijnse school uit 5 klassen te rekenen vanaf de zevende of septima en opklimmende tot en met de tertia. Onze limburgse steden hebben veel te danken gehad aan het bestaan van dit schooltype, waaraan de Jezuïten een bijzonder opvoedkundig karakter gegeven hebben (Maastricht, Venlo, Roermond).

In Sittard was de invloed van het Humanisme markant. In 1629 vestigden er zich de Dominicanen, die de bestaande latijnse school overnamen en veranderden in een latijns college voor de humaniteiten, dat tot in 1797 heeft voortgebloeid.

Voor het land van Valkenburg gold vanaf 1661 het algemeen schoolreglement der Generaliteislanden. De kinderen moesten in de christelijk

gereformeerde religie opgevoed worden en geëxamineerd in de duitse, franse of enige andere spraak, cijferen, rekenen en schrijven leren. Uit een visitatierapport van 1694 blijkt, dat in Valkenburg, Heerlen, Vaals, Beek, Meerssen en Geulle het gehele jaar door school gehouden wordt; in de overige gemeenten alleen tijdens de winter. Wijlré kende reeds een soort schoolcommissie met toezichhoudende bevoegdheden anno 1761.

In Heerlen zien we een gecombineerd schooltype ontstaan. Een en ander blijkt n.a.v. sollicitatiestukken van Arnold Cremer uit Linnich (bijlage 1) om onderwijs te geven in het hoog- en nederduits, frans, latijn, muziek en italiaans boekhouden. Hiermede komen we aan onze *handels-* of franse school toe. De geografische ligging van ons gewest tussen duits- en franstalige gebiedsdelen in heeft de behoefte aan de kennis van deze talen vanzelfsprekend doen gevoelen. Niet alleen werden deze talen op meerdere dorpsscholen ingevoerd, ook in de steden ging men het lesrooster in deze zin wijzigen.

Na deze uiteenzetting hoor ik u de opmerking maken: en onze beroemde kloosterschool van Rolduc dan? Met opzet is niet gesproken over scholen die niet de massa bereiken. Zulks gold voor de meeste kloosterscholen, ook voor Rolduc. In de Annales Rodenses wordt slechts terloops over een school gesproken. Er blijken slechts weinig jongens op te zijn en van bijna allen, die met name genoemd worden, kan men aantonen, dat zij zich op wijding of professie voorbereiden. Een parallel kan men evenzeer trekken t.a.v. het adellijke stift voor vrouwen te Thorn.

Wat nu de *bezetting* der besproken scholen betreft: het totaal aantal leerlingen lag vaak aan de hoge kant en niet zelden kwamen klassen voor met 60 en méér leerlingen.

Tot één der bekende methoden van onderwijs, die men eertijds gebezigd heeft, behoorde het *systeem van zelfwerkzaamheid*. In dit verband zijn in het verleden suggesties gedaan, die hier het vermelden waard zijn. Ze dateren van het jaar 1553 en waren bedoeld voor Friesland (*) en wel van de hand van Lethmatius. „In beide soorten van scholen (de lage en de hogere) worde — zo stelt hij voor — deze orde onder de leerlingen gemaakt, dat degene, die iets meer weet, een of twee minder gevorderden moet onderrichten. Hij moet hem de les uitleggen (praelegere), die deze daarna dan aan de onderwijzer moet opzeggen. Zó (in de lagere school), dat hij die bezig is met het tafelgebed te leren, een of twee jongens helpt, die nog met het alfabet zitten te zweten. En hij die de antwoorden van de Mis van buiten moet leren, een of twee helpt van de eerst genoemden, die zich vermeien met het tafelgebed. Aldus in de grote scholen (hogere scholen): hij die de congruaties leert, moet een of twee van hen helpen, die de declinaties en conjugaties van buiten leren. Die al over de beginselen van de grammatica heen is, moet hen onderwijzen, die nog met de congruaties zitten te houden”. Dit lijkt prachtig gevonden en zal misschien ook op de werkelijke verhoudingen gebaseerd zijn, maar hoe geschiedde dit in de practijk, hoe was dit mogelijk? Belangrijk is het gebruik van de singularis *doctior quisque*, die een of ander (unum aut alterum) moest onderrichten. Het waren dus alleen zeer kleine groepjes van twee of drie, die met elkaar bezig

waren. In de voorbereidende klas of lage school kan ik mij deze situatie wel voorstellen. Allemaal groepjes van twee of drie kinderen, die op de beschreven wijze bezig gehouden worden. De opgegeven stof wordt in één jaar afgehandeld: alfabet, schrijven, lezen, van buiten leren van gebeden. Degene, die klaar is met alles, neemt de na hem het verst gevorderde, en deze weer een minder gevorderde. De meester heeft dit slechts te organiseren en telkens te veranderen, en dan zelf de les te overhoren. Een moeilijke zaak, maar het schijnt te doen. We moeten echter aannemen, dat alles hardop geschiedde. Wat moet dit voor een geroezemoes zijn geweest! Dat zouden de zenuwen van geen moderne onderwijzer, laat staan van een onderwijzeres, uithouden. Moeilijker is zich een voorstelling te vormen hoe dit in de grote school geschiedde, maar ook daar zal het zó zijn geweest, dat de vlugste in een bepaalde klas de minder vluggen voortdurend te hulp kwam. De door Lethmatius gebruikte voorbeelden zouden wel op de leerstof van eenzelfde jaar betrekking kunnen hebben, n.l. 1) de declinaties en conjugaties; 2) de regulae congruatis; 3) de verdere grammatica, zodat de een de ander binnen hetzelfde lokaal kon helpen. Volgens Sturm moesten de klassen in kleine groepjes verdeeld worden, waarbij een begaafde de voorman was, die de anderen moest helpen. Ook volgens de schoolorde van Deventer van 1563 werden de klassen verdeeld in afdelingen van acht leerlingen, waarboven censoren werden aangesteld, gekozen uit de begaafsten, die al met de verbuiging moesten beginnen als de meester nog niet aanwezig was. Volgens een preek, waarin een school beschreven wordt, had de onderwijzer drie soorten kinderen, n.l. 1) zij die nog moesten leren lezen; 2) die hun Cathoen, regels en andere boeken lazen; 3) zij die hun doctrinaal (latijn) en tractaat (logica) en andere boeken leerden. Welnu, de tweede groep moet de eerste onderwijzen, en de derde de tweede. Waarschijnlijk had deze predikant een kleine school op het oog, waarbij de leerlingen van verschillende klassen in één lokaal bijeen waren. Al is niet duidelijk, hoe dit practisch in zijn werk ging, er was zeker een streven om de jongens aan het werk te zetten en op te wekken om elkander te helpen, wat moest leiden tot het docendo discimus. Op deze wijze was het misschien mogelijk de 100 tot 150 jongens enige uren per dag zo bezig te houden, dat zij inderdaad wat opdeden en niet van verveling onrustig werden. Hoe daarbij een zodanige stilte kon bewaard blijven, dat enige studie mogelijk bleef, is mij trouwens nog een raadsel, maar ieder zal bewondering hebben voor een onderwijzer, die dit heeft klaar gespeeld. Wij moeten daarbij bedenken, dat de studie tot 1500 zeker grotendeels geheugenwerk was, hetgeen door de schaarste van de boeken en de duurte van het papier noodzakelijk was. In de derde, tevens gewoonlijk hoogste klas, waar het op meer persoonlijk werk als opstellen en brieven aankwam, die ieder afzonderlijk moesten behandeld worden, waren wat minder leerlingen, zodat daar de leraar — meestal de rector — een te dragen leraarstaak had. Voor leerlingen van hogere klassen werden in 1563 te Deventer disputen gehouden. De secundani moesten elke week in de derde of vierde klas een voordracht houden en verder ook disputeren over onderwijs in de klas, en wel 's zaterdags om

9 uur, d.i. het vrije uur, opdat de andere lessen normaal konden doorgaan.

Heden ten dage wil men het systeem van zelfwerkzaamheid op de lagere scholen (weer) ingang doen vinden. Hoewel er natuurlijk verschillen in de methode zijn aan te wijzen, is het principieel niet nieuw: de geschiedenis herhaalt zich!

Graag zou ik de lezers nog iets willen meedelen over de wijze van aanstelling van onderwijzend personeel te Heerlen, de duur van hun aanstelling en hun salariëring. Momenteel beschik ik evenwel over te weinig archiefstukken om hiervan een samenhangend verhaal te doen. Uit onze generaliteitsperiode (na 1661) blijkt, dat het plaatselijk schepencollege, tesamen met de protestantse Kerkeraad, gemachtigd was onderwijzers aan te stellen te Heerlen, Welten, Heerlerheide, Voerendaal en Nieuwenhagen. U gelieve hiervoor de teksten te lezen van archiefbescheiden, die aan het einde van dit artikel als „Bijlagen” zijn toegevoegd. Dat het voorstel tot benoeming van A. Cremer uit Linnich, anno 1667, het gegeven bevat, dat de in functie zijnde onderwijzer Jan Notelaar jaarlijks 20 patacons van zijn salaris, om die reden, zal moeten missen, is niet duidelijk. De salariëringsspolitiek kende toen blijkbaar andere normen, die daarom nog niet in het nadeel van betrokkenen behoefde te zijn. Wij weten niet de juiste toedracht van bovenvermelde regeling.

Het onderwijs aan arme kinderen was een apart beleidspunt voor het schepencollege met betrekking tot de vast te stellen vergoeding voor de onderwijzer. De plaatselijke overheid kwam ook toen reeds de kinderen van financieel minder draagkrachtige gezinnen tegemoet uit de openbare geldmiddelen, hoe bescheiden dan ook : het principieel ervan ligt vast (zie Bijlagen no. 4).

De gemeente verzorgde tevens het meubilair en de verwarming, zoals uit een verzoek hiertoe van de schoolmeester Swildens te Voerendaal, anno 1793, blijkt. (Zie Bijlage no. 5.)

Het wegenonderhoud tussen de kom van Heerlen en Welten liet veel te wensen over. Reden waarom de ingezetenen van Welten om aanstelling verzochten van een eigen schoolmeester in de persoon van Marten Cloghtmans, anno 1689. (Zie Bijlage no. 3.)

Al met al stond het leerplan — en dit was toch de kern van het onderwijs — op een redelijk goed niveau. De vakken, die Johan Baertmans zou gaan onderwijzen, lijken mij hiervoor toch een bewijs te zijn. Voor wie vooruit wilde in het leven, kon in elk geval te Heerlen een basis gelegd worden.

L. VAN HOMMERICH

(*) R. R. Post : Scholen en onderwijs in Nederland gedurende de Middeleeuwen; Utrecht-Antwerpen 1954, 137-138.

Bijlage no. 1.

Stukken betreffende het aanstellen van Arnold Cremer te Linnich tot 2e schoolmeester te Heerlen om onderwijs te geven in hoog- en nederduits, frans, latijn, muziek en italiaans boekhouden, ter assistentie van de 1e schoolmeester Jan Notelaar, 1667, 1668. (Benoemd werd Johan Baertmans uit Sittard.)

VOORSTEL TOT BENOEMING VAN A. CREMER UIT LINNICH.

Verthonen reverentelyck schouteth schepenen ende kerckenraedt, hoe dat sij verthoonders uytt crachte van dese neffens gaende auctorisatie in dato den 23en July lestleeden by Uwe Ed.Mog. Gecommitteerden alsoeden tot Maestricht synde op hun verleent / een bequaemen persoon tot schoolmeester met name ARNOLT CREMER hebben uyttgevonden, die inde hoogh ende nederduitsche, fransche, latijnsche taele, musyck ende italiaens boeckhouden ervaeren is, oock hem eenighe jaeren herwaerts tot Linnich, lande van Guligh, onthouden ende aldaer de jonge jeught ein studeert heeft, staende ter goeder naeme ende faeme, daer sij verthoonders bericht worden. Soe versoeckende sij verthoonders, dat Uwe Ed.Mog. de voors. auctorisatie gelieven 't approberen en den voors. Cremer ecte te verleenen met last aenden rentmeester Thiens dat hij den voors. Cremer alle jaers sal betaelen de somme van veertigh patacons ende den jegenwoordighen schoolmeester mr Jan Notelaer afftrecken de somme van twintigh patacons, die den voors. Notelaer volgens het geconvenierde belooft heeft alle jaers van sijn tractement te sullen misschen. Twelck doende etca.

Bijlage no. 2.

VOORSTEL TOT BENOEMING VAN JOH. BAERTMANS UIT SITTARD.

Wij schoudt ende presente schepenen der hoofftbancke Heerle, ouderlingen ende diaconien der kercke aldaer hier onder geteyckent, doen kont en verclaeren mits desen dat wij op autorisatie van heeren gecommiteerden uyt d'Ed. Mog. Heeren Raeden van State der Vereenighde Nederlanden volgens acte inden voerleyden jaeren ons dair van verleent, hadden ondersocht ende vernomen naer een goedt ende expert schoolmeester tot het leeren ende onderwijsen vande kinderen onser inwoonderen en dat wij naer langen ondersouck hadden ondervonden den persoon van Arnoldus Cremers, schoolmeester inder gemeente tot Lennich, lande van Gulich, metten selver affgesproocken ende acte van consent, dat voors. bedieninghe bij Haere Ed.Mogd. uytgewerckt, maer hadde vander kerckenraet ende gemeente tot Linnich voers. niet konnen bekomen syne demissie, twelcke hij ons bij sijne missive vanden 19e december lestleden hadde bekent gemaect, doende sijn dexcuys onder anderen met dese woorden: „maer de wijle de gemeente tot Lennich bijde welcke ich in bedieninghe sta, uyt wichtige oorsaecken bij desen tyt in kerckelycken saecke eene geringe veranderinge lichtelijck groote onrust causeeren mochte niet goetgevonden te verlaten, derhalven ten insichte vandien en wegens mij persoon oock een en t'ander voorgevallen sijn, goetgevonden te blijven ter plaetse ich ben” — uyt twelcker redenen wij ons vindende verseth, waren genootsaect naer een ander bequaemen persoon om te hooren en eyntelijck dair toe gedisponeert JOHAN BAERTMANS, schoolmeester tot Sittert, die op onse instantie van sijne gemeente oock is gedimiteert en niet anders cesseert als dat d'acte in plaetse vanden voorn. Cremers werde verandert op hem Baertmans d'welcke is een seer eerlijck man van leer en leven. Versouckende aen haere Ed.Mog. dese onse verclaeringe geloovende de voors. veranderinge gelaten, goetgunstelijck toe te staen. Toirkonde dese b. ons onderteyckent binnen Heerle opden 28 Martio 1668.

Bijlage no. 3.

Request der ingezetenen van Welten aan de gecommiteerden van de Raad van State te Maastricht om Marten Cloghtmans, die rooms was, daar tot schoolmeester aan te stellen, 1689.

Aan
de Edele Noegende Heeren Gecommitteerde
uyt den Raede van Staeten tegenwoordich
binnen haere stadt Maastricht vacerende.

Verthoonen reverentelick de saementlicke ingezetenen van *Welten* resort onder de hooftbancke Heerle, lande van Valckenborgh Oevermaese partage van haere hoogh Moegende hoe dat oevermits de distantie van haer dorp van Welten voorschreven haere kleyne kinderen de schoele niet en konnen frequenteren binnē Heerle ende principalick ten tijde van den winter als wanneer de waeteren en ..... ordinaris tusschen haer dorp ende Heerle loepende als mede dat alle passagien seer sijn subiert veele morassen daer door onmoegelick sijnde dat de jonckheyt aldaer in lesen ende schrieven geïnstrueert kan worden, te meer oock, alsoo ter selve plaatse geenē schoolmeyster en is aengestelt als alleenlick dat sekeren Marten Cloghtmans nu eenige jaeren de selve schoole heeft geobserveert ende in achte genoemen als daer thoe seer wel capabel ende bekuaem sijnde.

Bijlage no. 4 I.

Requesten aan schout en schepenen en kerkeraad van schoolmeesters van Heerlen, Nieuwenhagen en Heerlerheide over de vergoeding wegens het onderwijs aan arme kinderen, 1694 en 18e eeuw.

Aen de Heer Scholtus ende schepenen,
en Kerckenraet der Hooftbanck Herle.

Verthoont met behoorlijke reverentie, Johan Baertmans, schoolmeester en coster tot Herle, te kennen gevende, hoe dat in 't jaer 1669 den 1 Januari door orde van dese wette ende den Kerckenraedt deser Gereformeerde Gemeente hem jaerlijx is toegelijct voor 't instrueeren ende vuyrgelt der arme kinderen, sonder onderscheijt te maken offer veel ofte weijnigh kinderen waren, ses vaten roggen, gelijk sulcx wederom int jaer 1681 door den Heere Schout Quartier zaliger ende wijlen Heer Predicant Sijlvius, neffend den kerckenraedt doenmaels is vernieuwt worden volgens extract annotie van des suppl. Hooftboek hier copijelick annex. Niettegenstaende nu dese langhdeurighē possessie ende soo wettelijke als kerckelijke ordonantien wilt den Heere Advocaet Frens, zijnde tegenwoordigh Armenmeester, hier inne eene veranderinghe maken ende soeckt naar proportie ende getal der arme kinderen (t'welck somtijds kleen somtijds groter is) te betaelen ofte uijt te geven, tot prejuditie en achterdeel van den suppliant, niet considereerende desen benouwdē en kommerlijcken tijdt, waarinne die armeren niet beter moogen geemployert woorden als tot instructie vanden jonghe jeught de welke door 't nerstigh leeren uijt den desolaten en armoedigen staet (wanneer desselffen ouders tegenwoordigh sijn konnen geraken) soo is hiermeede den suppliant tot U:Ed.: en Eerw: hem keerende en reverentelijck versoeckende sij gelieve gedient te wesen in Margine huius te appointeeren, datte (aengaende de ses vaten roggen) tot instrueeren der arme kinder op de oude voet (gelijck oock den voorleser van Vourendael als anderen meer hebben) magh gelaten worden, mitsgaeders aen den Heere Ad: Frens te belasten dat hij den suppliant uijt die arme rente, die welck hij onder handen heeft, sal hebben uijt te keeren vijff vat roggen, d'welck van 't jaer 1693 vorleden, noch open staen, overmits den suppliant in dese becommerlijke en benouwde tijt het selvighe hoogh noodigh heeft twelck doende.

Als bijlage hierbij gevoegd:

Copie uijt mijn boeck van anno 1669 den 1 Jan: is mij ondergeschr. toegeleijt door de Heeren Magistraet ende Kerckenraedt der Christel: Gereformeerde Gemeente tot Heerle, de heer Schout ende ouderlinghen, de Heer predicant Wilh: Nobis zaliger ende den Heere Scheepen Jo: Pelt ende diacon als meede den scheepen ende diacon Peter Hendricks, ende Monsr. Nicolaes Hookels als scheepen ende diacon, door ordonnantie van haere Hoo:Moo: den raedt van Staeten, volgens oock het Schoolreglement voor het leeren der arme kinderen, soo veele ende weijnigh alsser oock mochte zijn, jaerlijcx ses vaten roggen ende hebben deselve jaerlicx genoten, ende anno 1681 den 1. Jan: is dit voorn. contract vernuwt door de Magistraet ende Kerckenraedt als N: de Heere predicant Sijlvius en de heer Schout Quartier, oock als ouderlingh Mons. N. Hokels als schepen ende diacon, Jacobus Quartier als schepen en diacon ende is van alle dandere betaelt met ses vat roggen jaerlijcx.

Johannes Baertmans.

Bijlage no. 4 II.

Aan de Heeren Schouth ende
Scheepenen der Hoofftbanke
van Heerlen.

Geeven met respect te kennen, de ondergeschr. respect: schoolmeesters alhier van Heerlen, Nieuenhagen en Heerler Heijde, hoe dat hun jaerlijcx tot betalinge voor het leeren en instrueeren der arme kinderen is toegelegt ieder ses vaeten rogge uijt den soogen: Gasthuys Pagt, telkens jaerlijcx vervallende met St. Andries.

Dat sy verthoonders weegens deese aanvankelijk hunner bedieninge sijn aangeveesen worden op den gasthuys-rentmeester C. Swildens.

Dat selven hen verthoonders deese ses vaeten oock jaerlijcx betaelt offte uytgelevert heeft.

Dat deesen egter de voorn: vaeten rogge met St. Andries des vorigen jaars aan de exponenten suynig blijft, een ieder de sijne te verschaffen en uijt te leveren.

Daar toe penetereerende, dat de debiteuren der gasthuys pagten aan hem qq. hunne verschultheeden voor het laaste jaar nog niet betaalt hadden.

En terwijl het nu buyten allen twijffel is, off geene ontfangers, bijzonder van gemeene en gasthuys middelen, kunnen en mogen met eene lijste van faillanten hunne reekeninge affmaeken.

Immers niet, ten sije sijn alvorens aantoonen alle devoiren tot laste der debiteuren aangewent te hebben en van dezelve, het sije door onvermogen off andersints, niet hebben sien te bekoomen.

De verthoonders inmiddels gecessionceert dat selven rentmeester Swildens, *geene* men will geswijgen, *alle* devoiren, bayten het houden van een encklen sitdage, om deese pagten van de debiteuren te bekoomen aangewent heeft.

Reedenen van recours tot UEDER:

met bidde UEDER: mogen van geliefte weesen, in aanmerkinge van de duere tijden, en dat de supplianten en bijzonder de twee laasten om het selve roggē tot onderhoud van vrouw en kinderen seer bedurfftig sijn, den voorschr. rentmeester off ontfanger der voorn: gashuijs middelen C. Swildens te lasten aan de verthoonders, de meergem: vaeten roggē, inwendig agt dagen te laeten volgen offte afteleveren, faute van dien, dat UEDER: naeders sullen voorsien als naar regten sal bevonden worden te behooren.
Daer over etc.

Twelck doende,

Ondertekend voor mij en mijne collegen,

D. Simons en Bogmans

(w.g.) C. Hertz.

Bijlage no. 5.

Verzoek van C. Swildens, schoolmeester te Voerendaal, om een kachel en schoolmeubelen te bekomen. 1793.

Mijn Heer C. Lamberts.

Alzoo verstaan hebbe dat aanstaande maandag wezende den vijftden Augusti dezēs jaars 1743 de Edele Heeren Schouteth ende schepenen der Hooft Banke Heerle, beneffens de Geerfdens der voorn: Hooft Banke sullen vergaderen tot opnemingē ende repartizeeringe der Banks Collecteurs Rekeningē, en andere lasten over dezen lopende jare 1793. Ende vermits den ondergeschr. als schoolmeester etc. van Voerendal bevonden heeft dat in zijne schoole bij het intreedē van zjn ampt bevonden is schoolbanken daar de kinderen op zitten en eene schrijftafel, dog dat nog manqueert in de voors. schoole eene schoolstove dieneende tot verwarmingē der schoolkinderen in de winter. Item een schoolstoel met een lessenaer voor den ondergeschr. mede, ende dan alnog een schrijftafel voor de schoolkinderen aldaer vermits de bovengenoemde schrijftafel geheel caduc en niet meer in staat is om van zijne scholieren te kunnen gebruykt worden. Ende vermits deze Ed: vergaderingē volgens den derden articule des derden capitteels van het school reglement bewust zjn dat deze banke alle het nodige tot de schoole specteerende moetende besorgen en onderhouden. Soo word den Heer Secretaris Lamberts verzogt ende gerequireert om het nodige hier vooren vermelt aan welgem: Ed: vergaderingē te verzoeken om daar inne te voorsien en het zelve te besolliciteeren.

Actum Voerendal den 3. Augustij 1793.

(w.g.) C. Swildens
1793.

Bijlage no. 6.

OUDE GEMEENTESCHOLEN TE HEERLEN.

Heerlen:

In 1784—1786 . wordt te Heerlen ter plaatse van de tegenwoordige R.K. pastorie een schoolhuis gebouwd;
wordt tevens gemeentehuis tot 1879.
Gesloopt in 1901.

- In 1852 . . . (akte van 27 december) aangekocht een perceel land ter
 plaatse genaamd de Koolhoven, bestemd tot bouwplaats van
 de gemeenteschool (school Akerstraat)
 (zie Notulen raadsvergaderingen 2 oktober 1852
 20 april 1854
 17 juni 1854
 3 augustus 1854).
- 1854 . . . . . aanbesteding van een nieuw schoollokaal met onderwijzers-
 woning (school Akerstraat).
- 1856 . . . . . inwijding van het nieuwe schoollokaal op 7 februari (zie:
 notulen raadsvergadering 1 februari 1856).
- 1863 . . . . . herstelling schoolgebouw te Heerlen (school Akerstraat).
- 1896 en 191 . . . . . uitbreiding van school Akerstraat.
- 1921 . . . . . wordt deze school Bijzondere School.
- 1924 . . . . . gedeeltelijke sloping van school Akerstraat en verbouwing
 tot Nutsschool.

Heerlerheide:

- In 1857 . . . . . wordt door de gemeente te Heerlerheide een terrein aange-
 kocht voor een school.
- 1862—1864 . . . . . wordt er een schoollokaal met onderwijzerswoning gebouwd
 (thans R.K. Jongensschool „St. Jozef”, hoofd dhr van Velsen).

Het schutrecht

in de 17e en de 18e eeuw

(Vervolg)

VII. *Het in beslag nemen van granen ter zake van een schuldvordering vanwege de Luitenant Voogd:*

30 Augustus 1653 werd namens de Heer Luitenant Voogd Johan Pesters verzocht „arrest aengeslagen” te worden (zie ook onder IV) op alle vruchten staande „op gen berch” bij Jan Poelmans, eigendom van de weduwe van Peter Hollants. Deze beslaglegging diende om eraan te verhalen twee tonnen bier en drie gulden schutrechten ten behoeve van de genoemde Luitenant Voogd en werd aan de weduwe Hollants aangekondigd door de veldbode Jacob Seems. (L.v.O. 1917.)

VIII. *Het arresteren van personen, waarmede de Justitie een appeltje te schillen had*, geschiedde door de gerechtsbode, eventueel bijgestaan door een of meerdere schutboden en soms nog door andere hiervoor vanwege de drossaard opgeroepen personen, die „schutten” genoemd werden. Deze laatsten werden voor zo een „expeditie” van geweren etc. voorzien. Men sprak dan niet van schutten, maar van b.v. het „gevanckelijck meede nemen naer Herlen”.

In april 1684 had een dergelijke „expeditie” plaats, geleid door de Schout. Men trok naar Kunrade om Dirk Haerst en diens zoon Jan op te halen. Afgaande op Dirk's eigen woorden, zou hij zich ergens wederrechtelijk toegang verschaft kunnen hebben door het breken van een gat b.v. in een omheining, maar er zal wel meer gebeurd zijn. Uit een getuige-verklaring van Lens Vrouwenrae van de Ubachsberg van dato 10 mei 1684, blijkt nog het volgende: In de herberg van Geurt Vliegen te Cunrade waren alsnog aangekomen (de gerechtsbode, de schutboden en andere schutten van Herlen bevonden zich reeds ter plaatse) de heer schout met een aantal vreemde heren, waarvan enigen Frans spraken. Ze waren zeer opgewonden en vroegen: Waar zijn de schelmen? „Ende terstont met degens en stocken op die Haersten seer dapper op het lijff sloegen”. Daarna nam men vader en zoon Haerst onverwijld mede naar Herlen. (Minuut Nots. J. Bogermanns, Gemeente-Archief Heerlen.)

IX. *Het recht om loslopende dieren, in de heide aangetroffen, met zich mede te nemen en in een stal vast te zetten* werd schutrecht genoemd. De eigenaar van die dieren moest dan om ze terug te krijgen de kosten van voeding enz. betalen.:

In de zomer van 1690, tegen oogsttijd, zat Melchior Haseliers, inwoner

van de Heerlerheide, op zekere dag voor zijn huis. Er kwamen toen twee karren met mergel geladen langs hem gereden. Achter een van deze karren was een schaap vastgebonden. De eigenaar van de karren riep „met harde stumme” hem Haseliers toe: „Ick hebbe hier een schaep gevonden in de heide ende ick weete niet wie het mach toekomen”. Hierop vroeg Haseliers hem: „Sooder eenige naevraech komt waer sal men het weder kunnen vinden?” Hij verstond echter het antwoord niet, maar enige dagen later werd het schaap „met de wol” bij Haseliers gebracht. Zijn zoon heeft het toen aan de eigenaar teruggegeven. (Gichtregisters L.v.O. 2030, Gem. Archief Heerlen.)

X. *Het in beslag nemen van karren en paarden* van inwoners van Waubach in de heide op Heerlens gebied door de Schout wegens het zich bevinden aldaar en het steken van heideplaggen, waartoe alleen inwoners van Nieuwenhagen onder de Hoofdbank Heerlen gerechtigd waren. Dit werd geen schutten, wel arresteren genoemd:

Anno 1710. Nicolaes Schils, geboren omstreeks 1685 en wonende te Schandelen, verklaarde dat hij gezien heeft dat de Heer Schout (Jacob) Quartier „tot defensie der Limiten” (om de grenzen te verdedigen), van verschillende inwoners van Waubach, die hij met kar en paard aan de Heerlense zijde langs het Abdissenbosch tegenkwam, hun kar en paard naar Heerlen heeft doen brengen en verkopen of tegen betaling van een afkoopsom weer teruggegeven.

In het jaar 1710 was zijn vader met een zekere Abraham Pijpers om die reden borg gebleven voor de weduwe Stapelman en de weduwe Korvers beiden wonende te Waubach om verkoop van haar karren en paarden te voorkomen. (Min. Pelt, 15-4-1757, nr. 47.)

Omstreeks 1714 heeft de Schout Quartier in de heide op Heerlens gebied, niet ver van het Abdissenbosch doen arresteren twee karren met paarden respectievelijk van Leonart Nelis en Tomas Stapelman, beiden van Waubach. Deze waren aldaar bezig met „heyleppen” (plaggen) op te laden. Karren en paarden werden alhier in het openbaar verkocht. (Min. Pelt, 5-8-1754, nr. 106.)

Tussen de jaren 1716 en 1720, was Machiel Scheepers, geboren alhier ± 1696, knecht bij de Schout Jacob Quartier. Op een keer reed hij met de heer Quartier door de heide onder Heerlen toen een inwoner van Waubach „heylappen” aan het opladen was. Deze werd toen gearresteerd, kar en paard werden naar Nieuwenhagen gebracht. Hij vluchtte evenwel uit het arrest. Enige tijd later echter werd hij tussen Maastricht en Heerlen aangetroffen en naar Heerlen gebracht, „alwaer t paerd met korven en koopmanschappe (koopwaar) gelaeden aen den meestbiedende vercocht wierdt”. (Min. Pelt, 19-8-1754, nr. 111.)

XI. *Het schutten van dieren op gemeentegrond.*

17 Februari 1717. Uit een akte van Notaris Johan Georg Wilhelm Frens blijkt dat de schapen van de bewoners van de Ubachsberg geschut werden omdat ze „onbehoorlijk” werden gehoed op de Rijvelheide en de

Kerckendriesschen, alwaar deze dieren niet mochten komen. Het betrof hier de heide gelegen tussen Ubachsberg en Colmond.

28 Juli 1717 werd Simon Kreekel, Rotmeester (hoofd van de wijk) van Vrussenbergh (Vrusschemig) ondervraagd door Notaris Frens. Deze vroeg hem in opdracht van Peter van Nuijs, of hij (Kreekels) het varken van van Nuijs wilde laten schutten als het op de gemeentegrond van Vrussenbergh zou gaan. Peter van Nuijs had nl. vernomen, dat mensen geklaagd hadden bij de Burgemeesters van Heerlen over het schutten van dieren aldaar. De Rotmeester zeide hierop, dat het hem niet aanging als het varken op zijn weide ging, maar hij had gedurende vijf jaar de varkens gehoed op de gemeentegrond van Vrusschemig en nooit gezien, dat er varkens van Caumer, de Cook of de Beck daarbij waren. Hij zou het varken van van Nuijs niet schutten noch laten schutten. (Minuten Nots. Frens, Rijksarchief in Limburg, Maastricht.)

XII. *Het in beslagnemen van voorwerpen door de gerechtsbode in opdracht van de schout*, werd geen schutten doch arresteren genoemd.

8 Juni 1721 verklaarde Bartholomeus Boijmans, gerechtsbode alhier, dat hij op bevel van de heer schout van dato de 23 mei 1721 gearresteerd heeft „het vaendel en de trom van de Schutterie tot Vourendael” en dit „alhier binnen Heerle op dato voorseijd weesende sondaghs morgens, ontrent ses a seeven uijren”. (Civiele Rolle L.v.O. 1935.)

XIII. *De Schutbode verving de Gerechtsbode:*

2 Mei 1733 betekende de Schutbode Adriaen Vreeden een besluit van de Justitie van Heerle aan Dirck Heuts. Dit geschiedde bij afwezigheid van de Gerechtsbode en had betrekking op een klacht van Matthijs Janssen, halfwin op de hof Lindelauf. Volgens hem (Janssen) wilde genoemde Dirck Heuts, linnenwever te Cunraedt (Kunrade), hem een linnen doek niet teruggeven. (Gichtregister L.v.O. 2037, p. 85.)

XIV. *Het arresteren van personen* werd soms door de Hoogdrossard zelf geleid:

13 Mei 1737 heeft de Heer Hoogdrossard ('s nachts) 22 man schutten nodig gehad, „om seeckere Expeditie te doen”. Een vijftal van de hiertoe opgeroepen personen was niet komen opdagen. Tegen hen werd een geldboete geëist van 10 goudgulden per persoon, daar zulk een ongehoorzaamheid ernstige gevolgen zou kunnen hebben. (Justitie-Rolle L.v.O. 1888.)

XV. *Het arresteren van personen door particulieren op eigen grond* werd schutten genoemd:

30 Juni 1751 heeft Hendrik van den Berg geschut „de vrouwe van den afdoender deeser dorpe, dewelcke hem over sijne erven was gegaen ende eenen voetpadt wilde maeken...” In de Justitie-vergadering van 13 sept. 1751 werd door de Schepenen besloten de betreffende „afdoender”

(„vilder” van dierenhuiden), Nicolaes Hersler, te dagvaarden. (Rolle L.v.O. 1955). Dit heerschap heeft vanaf 1761, gedurende $\pm$ 12 jaar, een dubbel leven geleid en zich 's nachts met zeer bedenkelijke praktijken bezig gehouden. Door gevangenneming en terechtstelling in 1773 kwam hieraan een einde.

XVI. *Het schutten van dieren op gemeentegrond wegens overtreding van oude gebruiksrechten:*

23 November 1752 verklaarde Peter Frusch, wonende aan de Akerstraat te Caumer, oud 57 jaar, dat de Hoge en de Lage Hees uitsluitend en alleen door de inwoners van Vrusschenbroek zijn onderhouden en gebruikt voor het drijven en laten grazen van hun beesten. De inwoners van Caumer, Akerstraat (ook Benzenrade) en andere buurschappen (buurten) mochten er geen gebruik van maken op straffe van geschut en beboet te worden. (L.v.O. 2136, Inventaris Gemeente-Archief, Heerlen, Nr. 3.)

24 Mei 1754 verklaarden Lins Offermans en Jan Brull, beiden in de 70 jaar en wonende te Caumer, nog over de Hoge en de Lage Hees, dat de inwoners van Caumer, hoewel dit gehucht dicht daarbij gelegen was, er geen gebruik van mochten maken. Verder „dat somwijlen gebeurt is, dat uijt andere gehugten daerop willenden ofte sijn coomen met hun vee hoeden, deselve door de veltboodens sijn worden geschutt ende ook geconstrengert (gedwongen) tot de betaeling der Schutt boetens.” (Min. Pelt, 1754, nr. 69.)

23 Mei 1754 bevestigden Hermanus Scheeren en Merten Lauvenberg, beiden $\pm$ 80 jaar oud en wonende in het gehucht Mingersborg, dat de zogenoemde „Leedige plaatse bij Coolmont (Colmond)”, op een kwartier afstand van Mingersborg gelegen, altijd door de inwoners van Colmond, Winthagen en een gedeelte van de Ubachsberg is gebruikt voor het grazen van hun beesten. De inwoners van het gehucht Mingersborg, hoewel dicht erbij gelegen, alsmede van alle andere naburige dorpjes en gehuchten waren hiervan uitgesloten: „Alle andere daarop koomende pascueeren (weiden) sijn worden geschutt ende geamendeert. . . .” (Min. Pelt, 1754, nr. 68.)

28 Mei 1754 vertelden Nicolaes Lintjens 68 jaar, Jacob Maes 68 jaar en Johannes Meens 55 jaar, allen inwoners van de Ubachsberg, dat zij „ofte hun ingelanden van de Ubagsberg alsmede alle andere in Welten niet ingelandt sijnde” hun koeien, schapen, varkens enz. mochten laten weiden in de buurschap genaamd „den Maesbroek”. (De koeien, die in de buurschap van Welten overliepen werden geschut. De betreffende tekst roept overigens vraagtekens op. — Min. Pelt 1754.)

29 Mei 1754 verklaarden Lemmen Douven, Schut- en veldbode in Welten $\pm$ 60 jaar oud, Geurd Jabichs $\pm$ 60 jaar en Jan Debets 70 jaar, allen wonende te Welten, dat de zgn. ingelanden van Cunraed het recht hebben hun beesten te laten weiden in de buurschap genaamd „het Roosen Cle(e)f (ook: „Roosen Clift”), gelegen onder Cunraed en grenzende aan Welten. Dit met uitsluiting van alle anderen, ook die van Welten. Bij overtreding werd het vee geschut. (Min. Pelt 1754.)

30 Mei 1754 bevestigde Nicolaes Frusch, oud 36 jaar en wonende „in den Beijtel”, dat op de Putberg alleen de bewoners van het gehucht Bensenraede het vee mogen hoeden. Van dit recht zijn uitgesloten de hoeven Umstenraedt (Imstenrade), Keверberg en de Da(a)l, welke hoeven alle drie met hun landerijen etc. aan de Putberg grenzen en „ingelant onder het gehugt bensen(raedt)” zijn. Nicolaes Frusch voornoemd gaf als „reden van wetenschap” op, dat hij zelf 63 jaar als pachter op de Hof Umstenraedt heeft gewoond en nooit met zijn beesten op de Putberg heeft mogen weiden. (Onnodig te zeggen, dat bij overtreding geschut werd. — L.v.O. 2137; Inventaris Gem. Archief Heerlen, nr. 4.)

XVII. *Het schutten van kar en paarden door particulieren op hun eigen grond*, met medewerking van de schutbode:

2 Augustus 1758 heeft Matthijs Claessen, meerderjarig en ongetrouwd, zoon van Jacobus Claessen, en wonende „op de Wegscheijdt”, geschut en aangebracht bij de procureur Römer: kar en paarden van Lotharis de Hessele. De reden was dat de zoon van Lotharis, hiertoe door zijn vader aangezet, over het land van Claessen senior aan de Huijskens hegge reed, dat gemest was en bezaaid met „ruben”. Abraham Eijckeboom, veld- en schutbode alhier, verklaarde in de namiddag van dezelfde dag mede geschut te hebben de zoon van Lotharis de Hessele met kar en paarden. (Min. Nots. Pelt, nr. 193 — 26 dec. 1758.)

XVIII. *Het schutten van kalkoenen en schapen door de schutbode*:

4 Augustus 1758 heeft Abraham Eijckeboom geschut 64 „Schrouuten” (kalkoenen) van Lotharis de Hessele op het land van Mathijs Roebroek aan de „Huijskens hegge”. „Alwelcke Schrouuten gingen tussen de tarwe kasten (de op het land staande schoven), als meede op de jonge claevers van voorseijden Jacob Claesen.”

11 Augustus 1758 heeft Abraham Eijckeboom nog geschut 77 schrouuten en 13 schapen van Lotharis de Hessele. „Gaende de schrouuten (als mede de schaepen) tuschen de boekweyt kasten van Peter Schae van Ceunraede (Kunrade).” (Min. Pelt, nr. 193.)

XIX. *Het schutten van schapen door de schutbode op de openbare weg*:

Op zondag 12 augustus 1759 kwam Johannes Vlecken weduwnaar van Anna Geberts van Heerlerheid naar Heerlen. Aan deze zijde van de „Musschemiger baak” gekomen, zag hij dat de schaapherder van Lotharis de Hessele de schapen hoedde „in den groenen landweg tuschen de goederen en erven van Mathijs Meens (hoeve Musschenbroek).” Opeens kwam de bode Eijckeboom de troep schapen wegnemen (schutten) en riep de schaapherder toe: „Laet de hond onder de schaapen uijt of ick slaen dich dat dich den Duijvel haelt.” Daarna dreef Eijckeboom de schapen voor zich uit „tot heerle in (de herberg) de roode poort in den pandtstael.” (Min. Pelt nr. 161 — 18 aug. 1760.)

Het dreigen met een pak slaag kwam meer voor. Zo ontmoette Jasper Jaebichs omstreeks 1705 op de „Kerckendriesschen” Lins Haemers van de Ubachsberge, die op genoemde „driessen” (braakliggende grond als weiland in gebruik) de schapen hoedde, wat aldaar alleen aan de bewoners van Colmond was toegestaan. (Zie ook bij XI.) Volgens Jasper's eigen verklaring had hij toen tegen genoemde Haemers gezegd: „Waerom hoeds du hier, wilstu nu geslaegen ofte geschut sijn?” Haemers antwoordde hem hierop: „Ghij en behoeft mij niet te slaen ofte te schutten, ick wil geerne wech drijven.” (Min. Frens, 12 febr. 1717, R.A.L. Maas-tricht.)

Wat nu Johannes Vlecken betreft, hij vond dat de schapen van Lotharis de Hessele op die 12 augustus 1759 „in geen schade geweest waren”, ze liepen immers over de grote landweg. (Het schutten was dus ten onrechte geschied. — Min. Pelt, nr. 161, 18-8-1760.)

Johannes Penners, waard in de Roode Poort, aan de Veemarkt, thans Wilhelminaplein, gehuwd met Elisabeth Dautzenbergh, vertelde nog dat de betreffende schapen op de 12 augustus 1759 bij hem in de pandstal zijn gebracht en aldaar gebleven tot woensdag de 15de daaraanvolgende, „als wanneer deselve op ordre van den procureur Romer aan den requirrent (Lotharis de Hessele) sijn worden gerelaxeert (vrijgegeven).” (Min. Pelt, nr. 161 als voor.)

XX. *De schutrechten zouden alle voor de Schout en niet voor de Voogd bestemd zijn:*

11 Oktober 1759 werden over deze aangelegenheid op verzoek van Lotharis de Hessele verklaringen afgelegd door Machiel Scheepers, oud 64 jaar, weduwnaar van Helena Pelt, Leonard Merckelbagh, 70 jaar, weduwnaar van Maria Winthaege en Peter Wetzels, 84 jaar, weduwnaar van Anna Leufkens, allen inwoners van Heerlen. Zij verklaarden, dat zowel in de tijd van de oude als van de jonge Quartier, Schouten van Heerle, waarvan de laatste overleden is anno zeventien honderd in de twintig, anders geen schutrechten betaald zijn geworden, dan aan de voornoemde Schouten. Ook hebben zij nooit gehoord dat de Heer Voogd enige van de schutboeten zou hebben opgeëist, noch in noch buiten de vacantie van de Schout. Nog veel minder hebben zij ooit vernomen dat de Voogd een procureur van de Justitie zou hebben aangesteld om de schutboeten te innen, of dat hij processen gevoerd heeft over schutrechten of andere kleinigheden zowel wegens vechtpartijen als anderszins(!). (Min. Pelt, 1759, nr. 125.)

JO HORST

Opnieuw een romeinse pottenbakkersoven opgegraven te Heerlen

Einde september is een aanvang gemaakt met het uitgraven van de bouwput ten behoeve van het Rekencentrum van het Centraal Bureau der Staatsmijnen in Limburg, dat zal verrijzen aan de noordzijde van de Schinkelstraat. In de oostelijke wand van deze bouwput, aan de achterzijde van de tuin van dokter O. V. M. Timmers, Honigmanstraat 51, zijn bij het graafwerk overblijfselen aangetroffen van een pottenbakkersoven uit de Romeinse tijd. Deze kon dank zij een spoedig bericht van de Staatsmijnen — dat ons via de archivaris van Heerlen, drs. L. van Hommerich bereikte — en de welwillendheid van velen, in het bijzonder van dokter Timmers en tal van personen die bij de bouwwerkzaamheden betrokken zijn, van 1 tot en met 10 oktober onder gunstige omstandigheden onderzocht worden.

De oven was gelegen op de scheiding van de percelen kad. sectie D 4535 en 4606 (beide eigendom van dokter Timmers), ca. 40 cm ten oosten van perceel D 6896, waarop het rekencentrum zal worden gebouwd. Hij strekte zich uit van noord naar zuid; aan de zuidzijde heeft zich een stook-, „opening” (geen stook-, „gang”) bevonden en daarvoor een „werkkuil”. Voordat de oven gebouwd werd, heeft men in de vaste lössgrond een ca. 1.5 m diepe kuil gegraven vanuit het Romeinse looppniveau, dat ter plaatse op ongeveer 107 m + N.A.P. heeft gelegen. In het midden van deze kuil is van klei een noord-zuid gerichte, gemiddeld 28 cm brede en 50 cm hoge dam of support gemaakt, ter ondersteuning van het daarboven aan te brengen rooster. Dit support was aan de noordzijde verbonden met de wand van de kuil (ovenwand) en eindigde aan de zuidzijde op een afstand van ca. 60 cm van de ingang van de stookopening, die ingestort bleek te zijn. Zeer opvallend is dat het support aan de bovenzijde voorzien was van een viertal zwaluwstaartvormige inkepingen, waarin het eveneens van klei vervaardigde rooster bevestigd is geweest. Bij dit rooster, dat oorspronkelijk ca. 16 cm dik was, waren duidelijk twee perioden te constateren; periode 2 wijst op een reparatie, als gevolg waarvan de totale dikte ongeveer 22 cm is geworden. In het rooster waren 22 ronde openingen gemaakt, die een gemiddelde diameter hadden van 10 cm. De stookruimte onder het rooster was langwerpig (grootste afmetingen inwendig 2.20 en 1.20 m). Het materiaal waarmee gestookt is, was hout.

Op het rooster, aan de noordzijde, werd nog een collectie Romeins aardewerk aangetroffen (miskaksels; restanten van de laatste ovenvulling). Van een schoorsteen is geen spoor ontdekt. De ovenwand, die boven het rooster was vervaardigd van klei en die op een hoger niveau een koepel moet hebben gevormd, bleek nog intact te zijn tot 1.30 m boven de bodem van de stookruimte (= 51 cm boven het rooster van periode 2). De hoogte van de ovenwand is reconstrueerbaar tot 85 cm boven het rooster. De koepel heeft waarschijnlijk ca. 1 m boven het Romeins looppniveau

uitgestoken; de hoogte van de bakruimte heeft naar schatting 1.70 m. (= manshoogte) bedragen.

Onder het rooster, in de stookruimte, is een rand/wandscherf gevonden van een oranje geverniste beker met schubversiering (Gose 181; Brunsting, Hees, govern. type 1b, techniek a), *die uit de Flavische tijd dateert*. In het aardewerk dat op het rooster is aangetroffen en dat eveneens in de tijd tussen ca. 70 en 100 gefabriceerd is, vallen twee hoofdgroepen te onderscheiden: gevernist (Brunsting, Hees, techniek a, vaak met zandbestrooiing) en gladwandig aardewerk (de aarde van beide soorten is gelijk). De meest opvallende vorm is een in verscheidene exemplaren voorkomende, niet van elders bekende, niet geverniste variant van Brunsting, Hees, govern. type 3a: een „cognacglas”-achtige beker, waarvan de oorspronkelijk rond gevormde en vlak afgestreken voet in de meeste gevallen door de pottenbakker vóór het bakken op twee plaatsen tegenover elkaar is „bijgesneden”, zó dat men het voorwerp niet normaal heeft kunnen neerzetten.

Tijdens het onderzoek zijn monsters genomen van verbrande klei van de verschillende ovendelen ter bestudering van het archomagnetisme.

Bij de verdere ontgraving van de bouwput zijn, afgezien van een afvalkuil met scherven, geen andere overblijfselen uit de Romeinse tijd ontdekt. Op grond hiervan en tevens van reeds vroeger verkregen gegevens moet men thans aannemen, *dat de zuid-noord gerichte Romeinse weg Heerlen—Xanten het terrein van het toekomstige Rekencentrum aan de oostelijke zijde gepasseerd is*, hoogst waarschijnlijk ter plaatse van de westelijke rij huizen aan de Honingmanstraat.

R.O.B. Amersfoort (J. E. Bogaers).

(Uit: Nieuwsbulletin Kon. Nederl. Oudheidk. Bond Leiden, 15 nov. 1962, 178—180.)

„Dat Dorpe Inghenebroecke” en de Heren (van) Hoen

(Vervolg)

In de loop der tijden had deze familie zich vertakt. Zo vond men beschreven :

de linie van Spaubeek en Visser(s)weert

de linie van Beverst, Velroux en Plenevaulx

de linie van (Ter) Veurdt en Keucken

de linie van Lismael

de linie van Oostham

de linie van Geul en Oud-Valkenburg

de linie van Oost (op de Maas) = Gronsveld/Eijsden.

Daarnaast ontmoette men: Hoen te Dürboslar, Overbach, zum Pesch, Cartils, Voerendaal (Hoenshuis), Schaloun, Rummen, Neufchateau, Kaltebroeck, Chevetaigne, Wodemont, Linter, Brughem en verder nog een familie van der Lip, genaamd Hoen.

Veel leden van deze familie gingen over tot de geestelijke stand. Mannelijke leden werden kanunnik, domheer (te Luik, St. Truyden, Corneli-Münster, Trier, Spier (Bruchsal) en Munster). Vrouwelijke leden werden kloosterdame, abdis (te Roermond, Heinsberg, Munsterbilsen, Nivelles, Millen, Thorn, Bortscheid en Aken).

De meest bekende en tot de geestelijke stand togetreden familieleden waren :

- 1) *Philip Damiaan*, Markies en Graaf van Hoensbroeck, bisschop van Roermond 1775—1795.

Omtrent deze bisschop zullen eerlang in uitgebreide vorm publicaties verwacht kunnen worden.

- 2) *César Constantin Frans*, Graaf van Hoensbroeck-Oost, Vorst-bisschop van Luik 1784—1792.

Op 21 juli 1784 werd deze, kanunnik zijnde „onder toejuicing en met algemene stemmen” tot Vorst-bisschop gekozen. Hij was vroom en bekwaam en had voor het grote bisdom Luik reeds veel verdiensten verworven.

Hij was geboren op kasteel Oost 28 augustus 1724. Zijn ouders waren Antoon Ulrich Dominicus Hyacinth, graaf van Hoensbroeck, baron van Oost, heer van 's Gravenvoeren, Cloppenburg, enz. en (diens 2e echtgenote) Anna Salome Petronella gravin van Nesselrode tot Ereshoven.

Door zijn neef Philip Damiaan (voornoemd) werd hij 19 december 1784 tot bisschop gewijd.

In zijn bestuur maakte hij een moeilijke tijd mee (goddeloze wijsbegeerte en revolutie = als naäperij van de franse revolutie). Op 27 aug. 1789 moest hij Luik verlaten. Oostenrijkse troepen herstelden 12 januari 1791 het gezag en hij hernam de troon.

Gedurende zijn bestuur toonde hij zich een waardig vorst der R.K. Kerk. Hij vocht tegen ongeloof en dwaling.

Hij overleed 3 juni 1792. Zijn stoffelijk overschot rust in de kerk van St. Paulus.

- 3) *Frans Antoon Marie Constantijn*, graaf de Méan, wiens moeder was Anne Elisabeth Françoise, gravin van Hoensbroeck-Oost, zuster van voornoemde bisschop.

Hij was geboren op kasteel Saive (bij Luik) 6 juli 1756 en werd in 1777 kanunnik.

Omtrent hem publiceerde men o.a.:

„Avec l'acquiescement du Pape Pie VI, il fut appelé à la fonction d'évêque par son oncle, le prince-évêque Hoensbroeck, qui le sacra le 19 février 1786. Il reçut le titre d'évêque, „in partibus d'Hipone" —”.

Op 16 augustus 1792 werd hij (met algemene stemmen) tot vorst-bisschop gekozen.

Tengevolge van de komst der franse troepen moest hij reeds 27 november 1792 uitwijken naar Duitsland. Na de slag van Aldenhoven keerde hij 21 april 1793 naar Luik terug met een plechtige intocht op 9 juli.

In 1794 moest hij Luik voor goed verlaten.

Het bisschoppelijk paleis, kerken en kapellen werden geplunderd en het prinsdom Luik werd ingelijfd bij de franse republiek. De domkerk werd zelfs gesloopt. Ze stond naast het vorstbisschoppelijk paleis op de tegenwoordige Place St. Lambert.

Na wijziging van de toestand in Europa werd Graaf de Méan 28 juli 1817 ingehuldigd als aartsbisschop van Mechelen. Aldaar overleed hij 15 januari 1831 en werd begraven in de domkerk aldaar.

- 4) *Cecilia Hoen*, abdis van Munsterbilsen en eigenaresse o.a. van huize Nythuizen (Wijnandsrade). Naar haar werden twee bossen tussen Heerlen en Brunssum genoemd: het zijn nu de buurtschappen Versiliënbosch en Abdissenbosch.

- 5) *Maria Hoen*, abdis te Nivelles 1556 (ook nog genoemd 1590).

- 6) *Aleyda Hoen*, abdis te Millen.

- 7) *Johanna Maria Hoen*, abdis der Witte Vrouwen te Aken.

- 8) *Margaretha Agnes Hoen*. Zij stichtte 1642 het klooster St. Gilles (Egidius), later genoemd Beaugard, te Luik en zij overleed 1685.

Op haar grafsteen leest men:

„Ici repose la très illustre Dame Marguérite Agnes Baronne née de la maison de Hoensbroeck, première fondatrice de cette maison d. le premier de Mars 1685.”

Met deze genoemden werden niet alle tot de familie van Hoensbroeck behoord hebbende en bekende en voor geschiedschrijving van belang geweest zijnde telgen opgesomd.

Naast de hiervoor genoemden treft men momenteel afstammelingen en dus representanten der familie aan:

op kasteel Türnich Graaf Eugen M. J. A. B. A. von und zu Hoensbroeck, gehuwd met Vrouwe Agnes M. J. V. E. Freiin von Biegeleben; de graaf is Ereridder van de Souvereine Orde van Malta en drager van het kruis van verdienste 1e klasse dier Orde; hij is o.a. ook geheim kamerheer

„di spada e cappa” van Z.H. de Paus; hij is ook Heer op Welterode (a.d. Sieg);

op kasteel Kellenberg te Barmen (bij Jülich) Graaf Reinhard Heinrich von und zu Hoensbroech, gehuwd met HKH. Immaculata aartshertogin van Oostenrijk;

op kasteel Breyll (bij Geilenkirchen) graaf Lothar Paulus von und zu Hoensbroech, gehuwd met Stephanie von Faily-Golstein (geborene von und zu Eltz-Rübenach);

op Haanhof (bij Unkel a.d. Rijn) de weduwe van graaf Fredinand von und zu Hoensbroech geboren Wilhelmine rijksgravin von und zu Westerholt-Gysenberg.

Ook naast deze genoemden zijn er nog meerdere afstammelingen. Gedurende de laatste wereldoorlog sneuvelden negen lidmaten der familie.

Twee telgen uit deze familie vragen nog om bijzondere aandacht. Zij waren :

- 1) *Paul Cajus* von und zu Hoensbroech, geboren op Haag. Hij trad toe tot de Orde der Jezuiten, doch heeft deze verlaten en brak tegelijk met het R.K. geloof.

Hij was de schrijver van meerdere bekende tegen de R.K. Kerk gerichtte werken. Van zijn theorieën werd door tegenstanders van de Kerk een grif gebruik gemaakt.

Bekend werd, dat hij op zijn sterfbed vroeg om de bijstand van een R.K. geestelijke (volgens pater Rauterkus S.J.).

Hij overleed in 1923.

- 2) *Lothar Franz* von und zu Hoensbroech, gewoond hebbende op kasteel Kellenberg te Barmen, vader van de reeds genoemden Reinhard Heinrich en Lothar Paulus.

Hij was „Landesjägermeister, Maler en schrijfteller”.

Hij was een hartstochtelijk jager. Zijn belevenissen van de jacht op groot wild in oerwouden en hoge berglandschappen (Europa, Turkije, Canada) heeft hij vastgelegd in een drietal boekwerken:

„Wanderjahre eines Jägers”, dat reeds in 1951 de vierde druk beleefde;

„Jagdtage und Nordlichtnächte”;

„Abseits vom Lärm, dat aan de spits stond van de duitse literatuur betreffende de jacht en dat na zijn dood uitgegeven werd door zijn genoemde oudste zoon Reinhard Heinrich.

Zijn echtgenote was Helene baronesse van Loë (Mheer en Terworm).

Gedurende het meer dan zeventhonderdjarig bestaan der familie beschreef men de naam als volgt:

de Houne, Hoen, de Hoen, van Hoen, von Hoen, Hoensbroich, Hoensbroeck, Hoen de Brouck, tzo Honsbroch, de Hoensbroeck, de Hoensbroech, Hoen tzu Broich, Hoen van den Broeck(e), Hoen tzo Broeck, Hoen von dem Broeck, Hoen zu Hoensbroch, Hoen zu Hoensbruch, Hoen van Hoensbroeck, Hoen zum Broich, Hun tzo Broich, Hun tzo Broeck, van Hoensbroeck, van en tot Hoensbroeck, von Hoensbroeck, von Hoensbroich, von Hoensbruch, von Hoen von dem Broich, von Hoen zu Broich, von und zu Hoensbroech.

P. A. H. M. PEETERS

LITERATUUR :

1. Butkens Trophées du Brabant (dl. I).
2. Fahne A. Die Dynasten, Freiherren und jetzigen Grafen von Bocholtz. Köln 1863.
3. Ferber H. Studiën zur Historie der Familie von Hoensbroeck (handschrift).
4. Knescke E. H. Neues Allgemeines Deutsches Adelslexicon (B. IV). Leipzig 1929.
5. von Ledebur Adelslexicon der Preussischen Monarchie (B. I a-k). Freiherr Leopold Berlin 1855.
6. Postwick Eug. Histoire de la Noblesse Limbourgeoise. Luik 1873.
7. Robens Arn. Der Ritterbürtige Landständische Adel des Grossherzogtums Niederrhein (B. II). Aken 1818.
8. Slanghen Eg. Het Markgraafschap Hoensbroeck, enz. 1859.
9. Verhuvén Richard Schloss Haag bei Geldern und seine Besitzern. 1952.

Historische Chroniek

EXCURSIE NAAR DE LANDGRAAF.

Op zaterdagmiddag, 8 september 1962, hebben ongeveer 45 leden van de Kring Heerlen van Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap en abonné's van „Het Land van Herle” een bezoek gebracht aan *de Landgraaf, ook wel Lankgraaf genoemd*, in de Heerler- en Brunssummerheide.

Dit raadselachtig oudheidkundig natuurmonument, dat zich als een droog grachtenstelsel aan ons voordoet, heeft reeds menige pen in beweging gebracht om de juiste verklaring van dit verschijnsel aan de hand te doen. Niet alleen van nederlandse zijde, doch ook van duitse kant, heeft de Landgraaf, die zich ook over duits gebied uitstrekt, in wetenschappelijke artikelen de aandacht getrokken.

Het tracé van deze ringwal werd, onder leiding van de heren J.J. Jongen en F. X. Schobben, te voet gevolgd vanaf Schaesberg tot Brunssum, door een prachtig stuk heidegebied. Na een wandeling van ongeveer 6 km. waren de deelnemers, ondanks de regen, voldaan over het resultaat van hun onderzoekingsstocht.

L. v. H.

AANWINSTEN GEMEENTELIJK OUDHEIDKUNDIG MUSEUM.

Met medewerking van het gemeentebestuur van Heerlen kwam het gemeentelijk oudheidkundig museum door aankoop in het bezit van de oudheidkundig waardevolle collectie „van Rijn”. Het betreft hier een verzameling, die 77 nummers omvat en waarvan 65 stukken in de Romeinse beschavingstijd thuis gebracht dienen te worden. Hieronder bevinden zich vondsten uit de Gasthuisstraat van 1876, 1880 en 1887; het Sanatorium uit het jaar 1908 en van de Putgraaf, gevonden in 1909. Zeer in het kort bestaat deze goed geconserveerde en praktisch ongeschonden collectie — waaronder unieke voorwerpen voor Heerlen met uitzonderlijke tentoonstellingswaarde — uit:

1 bronzen, zeer mooi en goed geconserveerd beeldje, voorstellende een mannenfiguur; 1 grote, mooi versierde, olielamp met 2 tuiten; 1 grote, bronzen olielamp; 1 bronzen olielampje in de vorm van een voet; 1 bronzen kogelpotje; 1 bronzen fibula; 1 bronzen zegelring met een afbeelding van een kikvors(?); 1 bronzen schrijfstylus; 1 bronzen tafelbel; 1 kleine bronzen sleutel; 1 bronzen, mooi versierd voorwerp, vermoedelijk een afsluiter van een olielamp; 9 bronzen keizermunten; 4 glazen voorwerpen, waarvan 2 van uitzonderlijke constructie; 4 ijzeren bijlen; 5 ijzeren lans- of speerpunten; 12 terra sigillata-voorwerpen, waarvan 3 met stempel en 2 met radstempelversiering; 1 terra nigra-beker; 6 voorwerpen van inheems aardewerk met bruine vernislaag; 4 stukken inheems aardewerk met zwarte vernis en/of zandbestrooiing, waaronder een fraaie deukbeker; 1 kruik van inheems, wit aardewerk; 9 ruwwandige gebruiksvoorwerpen; 1 dakpan; 5 merovingische potten; 5 karolingische potten; 1 bekertje, vermoedelijk uit de 13e eeuw? en ten slotte 1 grieks devotiebeeldje.

In een van de volgende afleveringen hopen we hierop nader terug te komen.

L. v. H.

WETENSCHAPPELIJKE UITLEENBIBLIOTHEEK VOOR DE OOSTELIJKE MIJNSTREEK.

De Gemeenteraad van Heerlen voteerde tijdens zijn zitting van 7 januari 1963 een ruime subsidie voor het alhier onlangs gevestigde instituut voor hoger onderwijs het Philosophicum van het bisdom Roermond teneinde de inrichting van een bibliotheek op het gebied van de geesteswetenschappen te helpen financieren. Hieraan zal een uitleenkarakter gegeven worden t.b.v. studerende in de oostelijke mijnstreek.

L. v. H.

REGISTER

op de inhoud van de jaargang 1962

door

drs. L. van Hommerich, Secretaris.

Aflevering 1, januari / februari.

— Bij het afscheid van burgemeester van Grunsven 1926—1961 (door de redactie) :	1
— Blijde inkomste van mr dr Charles J. M. A. van Rooy (door de redactie) :	4
— Over de plaats en het belang van het archief bij het historisch onderzoek (door C. Damen O.S.B.) :	6
— Plaats- en riviernamen in onze streek (door J. J. Jongen) :	9
— Kruisen en Kapellen in Heerlen (door O. Vandeberg) :	12
— De heilsgeschiedenis in onze streek (door L. van Hommerich) :	12
— Middeleeuws aardewerk; Nieuwe vondsten: Grote fragmenten van twee kannen (door A. Ulrich) :	24

Aflevering 2 - 3, maart / juni

— Stadskenmerken in Heerlens vrijheidscharter, 13e—17e eeuw (door L. van Hommerich) :	29
— Heeft er ooit een Graafschap Amstenrade bestaan? (door H. J. M. Frusch) :	62
— De veldnaam „De Paal” (door A. Mulders) :	70
— De Landgraaf (door A. Mulders) :	71
— Heerlense schouten I : Diederik van Palant (door H. W. J. Dohmen) :	73
— Kruisen en kapellen in Heerlen, vervolg (door O. Vandeberg) :	75
— Onze aankomst te Heerlen, ruim 51 jaar geleden (door H. G. J. Rientjes) :	81
— Historische chroniek (door L. van Hommerich) :	83
— Aanwinsten Gemeentelijk oudheidkundig museum : Jaarvergadering : Bavai, stad der Nerviers :	83
— Groot-brabantse Historiedagen :	84
— 60 Jarig bestaan Staatsmijnen in Limburg :	84

Aflevering 4, juli / augustus.

— Een wandeling door de Lankgraaf (door J. J. Jongen) :	85
— Het Land van Herle 1914 / 1918 (door C. J. Sijstermans) :	89
— „Dat Dorpe Inghenebroecke” en de Heren (van) Hoen (door P. A. H. M. Peeters) :	91
— Het schutrecht in de 17e en 18e eeuw (door Jo Horst) :	98
— Heerlense schouten II : Diederik van der Hallen : III : Mathias Hall (door H. W. J. Dohmen) :	101
— Historische Chroniek (door L. van Hommerich) :	105
— Instituut voor hoger onderwijs in Heerlen :	108
— Aanwinst Gemeentelijk oudheidkundig museum :	108

Aflevering 5, september / oktober.

— Feestuitgave bij gelegenheid van het zilveren dienstjubileum van drs. L. van Hommerich als Gemeente-archivaris van Heerlen :	
Nog vele jaren (door mr H. Hardenberg, algemeen rijksarchivaris) :	109
Alterum altarius auxilio eget (door dr P. Glazema, directeur van de rijksdienst voor het oudheidkundig bodemonderzoek) :	111
Bij een zilveren jubileum (door de redactie) :	113
drs L. E. M. A. van Hommerich, zilveren stadsarchivaris van Heerlen, 1937 — 1 november — 1962 (door N. Eussen) :	114
Publikaties van de hand van drs L. van Hommerich (door N. Eussen) :	131
Historische Chroniek (door de Samenstellers) :	139

Aflevering 6, november / december.

— Voor mijn oud student; na vijftientig jaren (door prof. mr dr E. Lousse, Leuven) :	131
— Rond het nieuwe Gemeentewapen van Heerlen (door J. J. Jongen) :	134
— Boerenspiegel I (door W. J. Vromen) :	136
— Over schooltypen en onderwijssystemen in het verleden (door L. van Hommerich) :	140
— Het schutrecht in de 17e en 18e eeuw, vervolg (door Jo Horst) :	150
— Opnieuw een romeinse pottenbakkersoven opgegraven te Heerlen (mededeling van prof. dr J. E. Bogaers in het Nieuwsbulletin van de Kon. Nederl. Oudheidk. Bond) :	156
— „Dat Dorpe Inghenebroecke en de Heren (van) Hoën, vervolg (door P. A. H. M. Peeters) :	158
— Historische Chroniek (door L. van Hommerich) :	
Excursie naar de Landgraaf :	161
Aanwinsten Gemeentelijk oudheidkundig museum :	162
— Wetenschappelijke uitleenbibliotheek voor de oostelijke mijnstreek	162

Erratum :

De nummering van de blz. 131—139 van de jaargang 1962 werd abusievelijk tweemaal gebezigd.